

Pálffy Géza

Függetlenségért vívott szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? Bocskai István 1604-1606. évi mozgalmának megítéléséről

Az eddigi elképzelések

Bocskai István mozgalmának (1604-1606) történetéről a 19. század második felétől monográfiák és tanulmányok sora áll rendelkezésünkre, melyeknek már bibliográfiája is önálló kötetre rúg. Az eddig készült munkák jelentős része azonban az eseményt általában csupán egy-egy aspektusból vizsgálja. Egyes összefoglalók a protestáns vallásszabadság és a rendi jogok védelmére, mások a hajdúk felkelésére koncentrálnak. Abban többségében viszont megegyeznek, hogy mindenekelőtt a mozgalom Habsburg-ellenes voltát és rendi jellegét emelik ki, és azt hangsúlyozzák, hogy az I. Rudolf magyar király (1576-1608) ellen irányult.

Az elmúlt másfél évszázadban a Bocskai vezette mozgalmat számos terminussal illették. A 19. század második felében még leggyakrabban felkelésnek titulálták: a magyar nyelvű írások „felkelés, fölkelés”, a németek „Aufstand” néven. Ez a hagyomány részben azóta is él. Így egyes történészek az elmúlt évtizedekben is következetesen Bocskai-felkelésről értekeztek, mint például Makkai László vagy Szakály Ferenc, és így említi a háromkötetes modern Erdély-történet vonatkozó fejezetében Barta Gábor is. Az elmúlt esztendőben a 400. évfordulóra megjelent kötetek egy része is így nevezte az eseményt; az egyik legújabb tanulmánygyűjtemény pedig gondos körülírással címében is „*a Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés*”-ről beszél.

Mindezek ellenére a leggyakoribb elnevezésnek napjainkban kétségkívül a Bocskai-szabadságharc számít. Hosszú évtizedek óta így szerepel a gimnáziumi tankönyvekben, az újabb Bocskai életrajzok nagyobb részében, és többnyire mind a mai napig így tanítják az általános és középiskolákban. Másfél évtizeddel ezelőtt e tanulmány szerzőjének egyik egyetemi szigorlati tétele is *A tizenöt éves háború és a Bocskai-szabadságharc* volt. Sőt az említett jubileumra *A Bocskai-szabadságharc 400 évfordulója* címmel Hajdúbozsörmény-ben külön könyvsorozatot is alapítottak. De a kérdés több újabb áttekintése szintén szabadságharcról ír, miközben az egyik új magyar alkotmánytörténet „*rendi szabadságharc*”-ként tanítja a mozgalmat a jogászhallgatóknak. Emiatt joggal hökkenhet meg az elmúlt fél évszázadban érettségizett olvasó, ha valaki a szabadságharc kifejezés mellé kérdőjelet tesz.

A mozgalom szabadságharcként történő meghatározása ugyancsak a 19. század második felére nyúlik vissza; egykorúan ennek sohasem nevezték. E fogalmat azonban akkor és a 20. század első felében elsősorban protestáns történészek alkalmazták, mégpedig – a mozgalom általuk vizsgált jellegét kiemelve – elsősorban ’*vallásszabadságért folytatott harc/háború*’ (mint olykor konkrétan is írták „*vallásszabadsági háború*”) értelemben. Ez az interpretáció azután az 1950-es évek legelejétől alapvetően megváltozott. Ekkortól ugyanis markánsan új, nevezetesen ’függetlenségi harc’ jelentést kapott, elsősorban a magyarországi tudományos szocializmus egyik „atyja”, Mód Aladár 1954-ig hét kiadásban és sok tízezer példányban megjelent monográfiájának (*400 év küzdelem az önálló Magyarországért*) hatására. E mű a magyar állam és a Habsburgok 1526-tól 1918-ig tartó közös történetét nem tekintette másnak, mint a magyarság nemzeti függetlenségi küzdelmének a „német elnyomókkal”, az „osztrák gyarmatosítókkal” és az „imperialista” Habsburgokkal szemben. Mód Bocskait e szabadságharc-sorozat első vezéralakjaként mutatta be, akit azután egészen a Tanácsköztársaságig többen követtek. A közvélemény számára e meghatározó fogalomváltozást szemléletesen jelezte az a napjainkra már kevésbé ismert tény, hogy az

1950-es évek második felére a Hősök terén álló magyar királypanteon Habsburg uralkodóinak (I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József) szobraikat politikai utasításra Bocskai István, Bethlen Gábor, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos alakjaira cserélték ki.

Az 1948 utáni korszak politikájának és ideológiájának a történetírásra gyakorolt hatása oly jelentős volt, hogy az ötvenes évek elejétől Bocskai mozgalmát már a korszak legkiválóbb szaktörténészeinek többsége is függetlenségi harcnak, illetve ezen új értelemben meghatározott szabadságharcnak nevezte vagy volt kénytelen nevezni, így a téma egyik legismertebb kutatója, Benda Kálmán is. Ez az értelmezés azután gyorsan bekerült a gondosan ellenőrzött történelemtankönyvekbe, és elevenen él mind a mai napig. Sőt a rendszerváltás óta gyakran kerül oda a függetlenségi küzdelem elé a 16-17. század fordulóján nehezen értelmezhető modern 'nemzeti' jelző. Ezzel magyarázható, hogy a mozgalmat – elsősorban a politikai közbeszédben – gyakran napjainkban is „*az első magyar nemzeti felkelés*”-nek titulálják, és azt II. Rákóczi Ferenc függetlenségi harca (1703-1711) és az 1848-49-es szabadságharc előzményének tekintik. Ám nem tévedés, van olyan történész kollégánk (pl. Őze Sándor), aki 1956 előzményei közé sorolja Bocskai mozgalmát. Végül néhány éve a kora újkori magyar történelem egyik igen jeles kutatója (R. Várkonyi Ágnes) is úgy vélekedett, hogy „*a rendi társadalom szerkezetében élő ország viszonyai között nemzeti összefogás*” alakulhatott ki, miközben ugyanezen írásában hol szabadságharcról, hol felkelésről beszélt.

Az eddigi összegzések többsége ugyanakkor alig-alig vizsgálta azt az alapvető kérdést, hogy a magyar rendek közül ténylegesen mennyien támogatták Bocskait, illetve kik is választották fejedelmükké. Általában sematikusán úgy fogalmazzák, mint a Száray Miklós által írt egyik újabb középkorai történelemtankönyv: „*a rendek mindkét országban [Erdélyben és a Magyar Királyságban] fejedelmükké választották*”. Ennek elsősorban az az oka, hogy a Magyar Királyság 16. századi rendiségének és politikai elitjének összetételét az eddigi kutatások nem tárták fel kellő alaposítással. Emellett arra sem adtak választ, hogy a szabadságharcban a fejedelem és hívei valóban a függetlenségért küzdöttek-e (miként ez 1703-1711-ben vagy 1848-49-ben történt), és ha igen, akkor mely ország vagy állam függetlenségéért, hiszen ebben az időben – mint közismert – a történeti Magyarország területe három részre szakadt állapotban volt. Üdítő kivételt csupán két friss regionális vizsgálat jelent. Míg az egyikben Horn Ildikó Bocskai és az erdélyi rendiség vezetőinek ellentmondásos, ám végül sikeres együttműködését tárta fel, addig a másikban Dominkovits Péter a nyugat-dunántúli rendek és a fejedelem 1605. évi kapcsolatrendszerét vizsgálva már egyszerre beszélt felkelésről és polgárháborúról.

Az időrend jelentősége

Az eddigi munkák jelentős része nemcsak tematikai és terminológiai szempontból vizsgálta szelektív módon Bocskai mozgalmát, hanem abból gyakran csupán egyes eseményeket emelt ki, és azokat sem mindig megfelelő időrendben. Pedig a mozgalom kronológiájának pontos rögzítése nélkül annak céljait, jellegét és sikereit nem érthetjük meg. Bocskai megmozdulása ugyanis kezdetben egyáltalán nem a tiszántúli hajdúk vagy a magyar rendek felkeléseként indult, miként ezt oly gyakran (a középkorai tankönyvek is) bemutatják.

Mindez annak ellenére igaz, hogy a tizenöt éves háború közepette (1591-1606) az uralkodói zsoldban szolgáló hajdúk gyakran emelték fel szavukat elmaradt fizetésük miatt, a királlyal pedig teljes joggal elégedetlenek a Habsburg-udvar kiváltságait sértő intézkedéseivel (például az 1604. évi utólag betoldott 22. tc. a vallásszabadság

korlátozásáról), a kincstári és koncepciós perekkel, illetve a császári-királyi hadak támogatta ellenreformációval szemben. Érdeemes viszont hozzáfűzni: az udvar és a kincstár ezeket a rendek egy részének (főként a kamarákat is vezető főpapok és egyes nagyurak) támogatásával hajtotta végre; ami azt is jelezte, hogy a háború alatt a rendiségen belül is számottevőbb törésvonalak alakultak ki. Az elégedetlenség 1604 késő nyarára – elsősorban Felső-Magyarországon – olyan komollyá vált, hogy az országrész rendjei szeptember 8-án, Gálszécsen (Zemplén m.) tartott kerületi gyűlésükön kijelentették: amennyiben az uralkodó az 1604. évi 22. törvénycikket nem vonja vissza, vallásuk és kiváltságaik védelmében akár fegyverhez is nyúlnak. A politikai hangulat a Magyar Királyság keleti régiójában tehát nagyon feszült volt.

Bocskai István mozgalma azonban jóval korábban kezdődött. Az Erdélyi Fejedelemség politikájából ekkor már évek óta kiszorult, ám korábban a Habsburgokkal való kiegyezést kereső nagyúr az újabb kutatások alapján 1604 márciusától titkos tárgyalásokat folytatott a Belgrádban és Temesváron tartózkodó oszmán főméltóságokkal. Nevezetesen saját maga oszmán-török támogatású fejedelemségéről és a háború alatt a császári-királyi csapatok által a Magyar Királysághoz visszacsatolt Erdély korábbi oszmán vazallusságába történő visszahelyezéséről. Célja megegyezett azon ún. törökpárti erdélyi nemesek törekvéseivel, akik többek között Bethlen Gábor vezetésével az oszmánok támogatta erdélyi trónkövetelő, Székely Mózes 1603. július közepén bekövetkezett vereségét követően jelentős számban menekültek a török hódoltságba. Bocskai és Bethlen tehát egyáltalán nem független Erdélyben, hanem – még ha keserű is rögzítenünk – a nagyhatalmi realitásoknak megfelelően egy olyan vazallus fejedelemség helyreállításában gondolkozott, amely csaknem teljes belső öngazgatást élvezve az 1550-es évek közepétől közel fél évszázadon át már létezett.

A bécsi Habsburg-udvarban nevelkedett Bocskai döntő jelentőségű pálfordulásának pontos okait sajnos mind a mai napig nem ismerjük. Abban azonban bizonyosan több tényező játszott szerepet: egyrészt a háború alatti sérelmei (az erdélyi rendek általi száműzése 1600 őszén, majd prágai fogsága 1601-1602-ben, unokaöccse Giorgio Basta generális általi elfogatása stb.), másrészt elvesztett erdélyi birtokainak vissza nem adása. Döntésében közrejátszhatott az is, hogy felesége, Hagymássy Margit hamarosan bekövetkező váratlan halála (1604. szeptember) mellett a fejedelemség nemrég még oly befolyásos politikusa nehezen viselte Erdély és a Partium irányításából való tartós kiesését.

A Bethlen-párti nemesek török szövetsége hamarosan a Habsburg-hadvezetés számára is ismertté vált. 1604. szeptember 14-én ezért a francia Henri Du Val comte de Dampierre ezredes vallon lovassága és Rákóczi Lajos hajdúkapitány királypárti csapatai Temesvár mellett megtámadták az erdélyi „török emigránsok” táborát, hogy megelőzzék a fejedelemség oszmán vazallusságba való visszahelyezését. Az igen szorult helyzetbe került Bocskai megpróbált visszavonulót fűjni, azaz mind az oszmánokkal, mind Bethlenéssel megszakítani kapcsolatait. Utóbbiak azonban ezt nem hagyták. A korábban Habsburg-párti Bocskai török szövetségkeresését nyilvánosságra hozták. Erdély ekkori Habsburg-fennhatósága idején ez valójában felségárulást jelentett, és akár fejvesztés büntetésével járhatott. Különösen, hogy időközben (július 2.) Bocskai Rudolf királytól visszakapta erdélyi birtokait; amiben persze az is szerepet játszhatott, hogy Bocskai török tárgyalásairól ez idő tájt már Prágában is tudtak. A kutyaszorítóba került bihari nagyúr – az oszmánokkal való tárgyalásai miatti letartóztatásától félve – szeptember vége felé nemcsak nem fogadta el Giacomo Barbiano Belgiojoso kassai főkapitány hívását, aki táborába invitálta, de a Bethlenéssel való együttműködés mellett döntött. Erre Cyprian von Concin váradi főkapitány október elején megindult Bocskai várai

(Szentjobb

és

Kereki)

ellen.

A törökpárti erdélyi nemesek által kelepcebe csalt főúr számára innen már nem volt visszaút. Védekezni próbált, amihez a hajdúkat hívta segítségül. Ez nem volt számára nehéz feladat. Néhány évvel korábban Báthory Zsigmond fejedelem váradi főkapitányaként (1592-1598) maga felügyelte őket, a környék birtokainak jó részét bírva pedig jól ismerte vezetőiket. Az új kutatások szerint azonban még a királyi zsoldban szolgáló hajdúk jelentős része is partiumi származású volt. Kedvezett neki az is, hogy a királyi hajdúk fizetése hónapokat késett, a vallon és német zsoldosok a bihari hajdútelepüléseket sem kímélték, 1604 elejétől pedig mind Erdélyben, mind Kelet-Magyarországon többeket letartóztattak – hol jogos, hol jogtalan – lázadás vádjával. Jóllehet Belgiojoso szabad rablást és zsoldot ígérve próbálta őket a magyar uralkodó hűségén megtartani, ez a fegyveres ellenreformációt támogató idegen generálisnak a református magyar hajdúk között csak részlegesen sikerült. Bocskaihoz egyre nagyobb csoportjaik pártoltak át, akik tőle zsoldjuk mellett vallásszabadságuk biztosítását is várták.

Egy mindvégig sokszínű és többcélú mozgalom

Mindez a Habsburg-hadvezetés és a magyar király számára dezertálást, katonalázadást, sőt a nagy török háborúban egy újabb háborút, Bocskai szempontjából viszont nélkülözhetetlen fegyveres támogatást és hajdúfelkelést jelentett. Az Erdély korábbi oszmán vazallusságát visszaállítani törekvő, így természetesen Habsburg-ellenes mozgalom 1604. október közepén ekként egyesült a tiszántúli hajdúk kezdődő felkelésével. Ám az utóbbiak sem Erdély vagy a királyság függetlenségéért küzdöttek, hanem elsősorban elmaradt zsoldjukért és társadalmi-gazdasági problémáik kiváltságok segítségével történő orvoslásáért. Sőt, amikor egy részüket október 13-án Zsákán (Bihar m.) Bocskai saját oldalára állította, a nagyúrnak meg kellett fogadnia, hogy *„őkegyelmekkel [értsd: a hajdúkkal] való szembe létemben sem törökkel, sem tatárral őkegyelmek köziben nem megyek, [...] mind törökkel, tatárral frigyét szerzek.”* Mindez jól mutatta, hogy Bocskainak nem sikerült török kapcsolatait megszakítani, Bethlenék és az oszmánok továbbra is sakkban tarthatták.

Egy hónap múlva, 1604 novemberének közepére Bocskai már kezdetben is többcélú mozgalma újabb arculatot öltött. A hajdúfelkelés a pattanásig feszült politikai hangulatban lévő Felső-Magyarországra is gyorsan áterjedt. Ezt elősegítette, hogy Bocskai csapatai Álmosd és Diószeg között (Bihar m.) október 15-én legyőzték Johann Baptista Pezen csapatait, amelyek hajdúi szintén nagy számban csatlakoztak a felkelőkhöz. Miután másnap Bocskai már Debrecenbe vonult be, innen egyenes út vezetett újabb katonacsoportok átállásához. Bocskai hajdúi ugyanis üldözőbe vették a Tiszától északra menekülő német-magyar katonaságot. Október végére Kálló, Putnok, Ónod, Szendrő, Szádvár stb. magyar őrségei álltak át a hajdúk vezérévé vált főúr oldalára.

Október 30-án már Felső-Magyarország központja, Kassa városa is megnyitotta kapuit Bocskai hadai előtt, elsősorban a kálvinista polgárság nyomására. Néhány nappal korábban viszont a visszavonuló Belgiojoso generálist nem engedték be a városba. Ez annak ismeretében, hogy a katonaság támogatta fegyveres rekatolizáció még ezekben a hetekben is gőzerővel zajlott, teljesen érthető volt. Pethe Márton királyi helytartó és szepesi prépost, illetve a vidék egyik befolyásos nagyura, a röviddel korábban katolizált Thurzó Kristóf október elején több kísérletet tettek a lőcsei evangélikus templom elfoglalására. Az erőszakos ellenreformáció a gyakran egészen eltérő érdekekkel bíró szabad királyi városokat és a köznemességet fokozatosan egy táborba sodorta.

A felső-magyarországi protestáns rendek számára az országrészükre átterjedő hajdúfelkelés 1604. október végén, azaz másfél hónappal a gálszécsi gyűlést követően, lehetőséget kínált bátor kijelentésük valóra váltására, vallásuk fegyveres védelmére. Ténylegesen más választásuk azonban hosszabb távon nem is nagyon lehetett. Miként néhány évvel korábban Erdélyben sem volt lehetséges tartósan ellenállni Basta generális idegen és magyar zsoldosainak, Bocskai hajdúi hasonlóan előbb-utóbb csatlakozásra készítették az esetleg bizonytalankodókat. Az átpártolókat erősítette az is, hogy Bocskai november közepétől már Kassán tartotta székhelyét, miközben kiáltványokban szólította csatlakozásra a régió nemeseit és városait. A protestáns rendek (a köznemesség és a városi polgárság) pedig hamar felismerték: a hajdúk felkelését felhasználhatják saját rendi kiváltságaik, elsősorban szabad vallásgyakorlásuk hathatós védelmére. Erről beszédesen tanúskodott a már Bocskai által összehívott kassai kerületi gyűlés november 12-én. Ez pénzt és katonát szavazott meg a hajdúvezér támogatására, miközben szorgalmazta a november elejétől már török–tátár katonák által is támogatott hajdúk által okozott károk megtérítését. Az evangélikus Lőcse városát például a hajdúk és a törökök november 9-én együttesen sarcolták meg.

Függetlenség oszmán-török fegyveres támogatással?

Az oszmán-török csapatok Bocskai melletti gyors megjelenése egy gyakran elfeledett körülménnyel volt magyarázható. A Budán tartózkodó és a magyarországi viszonyokban járatos Lala Mehmed nagyvezír (1604-1606) – részben a helyi oszmán főméltóságok, részben Bethlenék tanácsára – hamar felismerte, hogy Bocskai váratlan sikereket értett mozgalma óriási haszonnal szolgálhat az oszmánok számára is. Sőt, miként Szakály Ferenc már 1990-ben megfogalmazta: a felkelés „*valóságos megváltás volt számukra*”. Erdély visszaszerzése mellett a török hadvezetésben azonnal felmerült a Magyar Királyság egy részének a vazallus fejedelemséggel való egyesítése, miként ez az 1560-as évek közepéig János Zsigmond uralkodása alatt egykor történt. A nagyvezír ezért 1604. november 5. és 14. között Budán egy, a szultán nevében, de saját maga által kiadott szultáni megerősítő levéllel már nem csupán erdélyi fejedelemnek, hanem egyúttal Magyarország királyának („*Erdély vilájetje fejedelme és a magyar nép királya*”) nevezte ki Bocskait. Az utóbbi ezt november 20. táján kapta meg és fogadta el a nagyvezír követeitől Kassán, mégpedig a szokásos oszmán beiktatási jelvényekkel (kaftán, süveg, zászló és buzogány) együtt. Bocskai István ezzel az oszmánok erdélyi és kelet-magyarországi vazallusává vált.

Mindezekkel egyidejűleg az egi beglerbég magyar nyelvű leveleiben – Bocskai kiáltványainak a hazaszeretetre és a németgyűlöletre utaló kifejezéseit alkalmazva – a török vazallus fejedelemhez való pártolásra szólította fel a régió legbefolyásosabb nagyurait, például Rákóczi Zsigmondot: „*az maga hazája mellett és nemzetivel együtt felkeljen, és Bocskai uram Őnagysága mellé jöjjön, hogy az kevély német nemzetet Istennek kegyelmességéből verjék ki Magyarországtokból, hogy annak utána Nagyságtok maradhasson békességesen országában és hazájában.*” Majd burkolt fenyegetés közepette azt sem palástolta, hogy ezzel Rákóczi a szultánnak is komoly szolgálatot tenne: „*Ezzel Nagyságod mind az hatalmas [török] császárnak kedves dolgot cselekszik, mind pediglen jószágát, várait, városait Nagyságod megoltalmazhatja.*”

A Habsburg-ellenes mozgalom helyzete az oszmánok politikai és katonai támogatásával gyökeresen megváltozott: sokszínűsége mellett ellentmondásossá is vált. Ettől kezdve ugyanis Bocskai egyszerre volt az erdélyi török-párt első embere, a felkelt tiszántúli hajdúk és az őt támogató felső-magyarországi rendek vezére és egyúttal az oszmánok kelet-magyarországi vazallusa is. 1604 novemberének végére tehát az Erdély vazallusi állapotának visszaállításáért indult mozgalom és a tiszántúli hajdúfelkelés Bocskai vezetésével a magyar rendek egy

részének (a felső-magyarországi kerület rendjeinek) a vallásszabadságért és sérelmeik orvoslásáért folytatott Habsburg-ellenes fegyveres küzdelmévé, valamint az oszmánok által saját magyarországi pozícióik megerősítésére felhasznált háborúvá is vált.

A történeti Magyarország középső területét 1541 óta megszállás alatt tartó török csapatok állandó támogatása miatt független magyar vagy erdélyi állam létrehozásáról, azaz szabadságharcról szó sem lehetett. Bocskai legjobb esetben is csupán egy lazább „török oltalom” alatt álló kelet-magyarországi és erdélyi egységes államban reménykedhetett. Ezt egyértelműen bizonyítja, hogy 1605 márciusában a fejedelem maga küldte Konstantinápolyba Szapolyai János király egykori török szövetséglevelét. A köztudatban élő elképzelésekkel ellentétben pedig ugyancsak maga kért királyi koronát a szultántól, miként ezt az új kutatások vitathatatlanul bizonyították. Bocskai részben szintén török katonai támogatással megvalósult erdélyi fejedelemmé választása (szeptember 14., Medgyes), illetve Magyarország fejedelmévé emelése (április 20., Szerencs) ugyancsak egy erdélyi–kelet-magyarországi török befolyás alatt álló, új állam létrejöttét segítette elő.

Végül érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a friss kutatások szerint a fejedelem – történelemtankönyveink toposzáá vált állításával ellentétben – 1605. november 11-én, Rákos mezején a török koronát „*ünnepélyes tiltakozással*” nem utasította vissza. Ezt pusztán utólag találta ki Bocatius János, Bocskai politikai propagandájának egyik legfőbb formálója. Elsősorban azért, hogy a Magyar Királyság uralkodója és Közép-Európa keresztény közvéleménye számára valahogy elfogadhatóvá tehesse a valóságban kétségkívül az oszmánok vazallusává vált fejedelmet, továbbá hogy ezzel lehetővé tegye a Mátyás főherceggel és a magyar rendekkel ekkor már közel fél éve folyó béketárgyalások folytatását.

Felkelés, rendi bel- és országos polgárháború

Bocskai István sokrétű mozgalma tehát soha nem lett függetlenségért vívott szabadságharc vagy „magyar nemzeti felkelés”, de még rendi keretek között megvalósuló „nemzeti összefogás” sem. Újabb kutatásaim szerint ugyanis a török-tatár csapatokkal érkező hajdúkat és felkelt rendeket – jogos sérelmeik és Bocskainak a magyar nemzeti érzésre apelláló propagandája dacára – a Magyar Királyság rendiségének nagyobb és meghatározóbb része nem vagy csupán átmenetileg támogatta. A Bocskai elismerésével együtt járó „török oltalmat” a magyar rendek többsége komoly sérelmei és a fejedelem hadainak 1605 tavaszi-nyári katonai sikerei ellenére (lásd a mellékelt térképet) sem vállalta fel.

A királyság irányításában döntő szerepet játszó főrendek többsége nem csatlakozott Bocskaihoz, miként erről a mellékelt táblázat adatai részletesen tájékoztatnak. A katolikus egyházi elit esetében ez szinte evidenciának tartható. Az ekkor még többségében protestáns arisztokrácia mintegy kétharmadának a Habsburg-dinasztiából származó magyar uralkodó melletti kitartása ugyanakkor hosszabb távon alapvetően meghatározta Bocskai mozgalmanak lehetőségeit. Nem tévedés ugyanis: egyetlen magyar országos és rendi főméltóság sem csatlakozott Bocskaihoz! De a magyar végvidéki és kerületi főkapitányok, valamint köznemesi származású helyetteseik közül sem állt senki a fejedelem oldalára, azaz nem szegte meg királyának tett hűségkijét.

A magyar király mellett kitartók	Bocskai István oldalán szolgálók
Világi főrendek	
Kétharmad	Egyharmad (elsősorban a felső-magyarországiak, ám megosztott családok)

Egyházi főrendek	
a teljes egyházi főrend, azaz a főpapi elit	ismereteink szerint senki
A Magyar Királyság főméltóságai	
minden magyar országos és rendi főméltóság	Illésházy István volt magyar királyi udvarmester
Magyar Tanács	
az összes magyar tanácsos (két kivétellel)	Nyáry Pál és Rákóczi Zsigmond
Vármegyei ispánok	
a mintegy 35 vármegyei ispán több mint kétharmada	egyharmaduk (főként a Magyar Királyság északkeleti vármegyéi)
Közneemesi rend (a királyság négy kerületének rendjében)	
a horvát–szlavón nemesség teljes mértékben	ismereteink szerint senki
a nyugat-dunántúli nemesség túlnyomó része	néhány kevésbé meghatározó család, illetve a hajdú és török–tatár hadjáratok alatt kényszerből és ideiglenesen átállók
a dunáninneni, másként alsó-magyarországi országrész nemességének nagyobb része	csupán néhány meghatározó család, valamint számos ideiglenesen átálló a hajdú-hadjáratok sikerei idején
pusztán néhány előkelő közneemesi família	a felső-magyarországi nemesség nagy többsége – elsősorban ők választják Bocskait 1605. április 20-án Szerencsen fejedelemmé
Szabad királyi városok	
fele (a Szlavóniában, a Dunántúlon fekvők, illetve Pozsony, Eperjes, valamint Nagyszombat és Szokolca, kivéve rövid elfoglalásukat)	fele (az elfoglalt Kassa, Lőcse, Bártfa, Kiszzeben mellett ideiglenesen az alsó-magyarországi bányavárosok)

A fizetetlen végvári katonaságból ugyanakkor hosszabb-rövidebb ideig sokan csatlakoztak hozzá, miként a köznemesség soraiból is, ám elsősorban Felső- és Alsó-Magyarországon. A Magyar Királyság másik két kerületében, a Dunántúlon és a horvát–szlavón területeken viszont csak kivételesen, vagy a hajdú és török csapatok kényszerű nyomására ideiglenesen álltak át meghatározó személyek. Végül a szabad királyi városok fele is a törvényes magyar uralkodó híve maradt, jelentős helyőrségének köszönhetően még a Kassa közeli Eperjes is. Sőt az evangélikus Sopron és királyi őrsége 1605 nyarán háromszor is visszaverte a hajdúcsapatok ostromait. Kutatásaim eredményeit alátámasztja egy a Habsburgokkal és a magyar rendiséggel szemben elfogultsággal nehezen vádolható, ám a felkelés kirobbanásában meghatározó szerepet játszó kortárs, Bethlen Gábor 1620-ban tett kijelentése is: „*ha szegény Bocskai fejedelem idejét megtekintjük, az országnak csak fele sem állott melléje, és királyoknak sem választották meg egyenlőképpen*”.

Az átpártolt főurak többsége részben a Bocskai hadai által kontrollált Felső-Magyarország leggazdagabb arisztokratái (Homonnai Drugethek, Mágóchyak, Perényiek, Rákócziak stb.) és a Tiszántúl módosabb birtokosai, részben a fiskális vagy hűtlenségi perek áldozatai közül került ki. A birtokok helyének meghatározó szerepét kiválóan jelzi egy-egy nagyúri família tagjainak pártállása: általában az Északkelet-Magyarországon birtokos családtagok álltak át

Bocskaihoz, miként ez a Czobor, a Dersffy, a Széchy vagy a Thurzó család esetében történt.

A köznemességgel ellentétben a vallási hovatartozás a főuraknál döntően nem befolyásolta a magyar király melletti kitartást. A meggyőződéses evangélikus Thurzó György a Bocskai elleni fegyveres harc egyik legmarkánsabb képviselője volt, miközben katolikus rokona (Kristóf), Szepes vármegye örökös ispánja, 1605 júliusában már nem tehetett mást, minthogy csatlakozzon a Felső-Magyarországot szinte teljesen birtokló felkelőkhöz. De a katolikus megújulás egyik élharcosát, Homonnai Drugeth Györgyöt (egyúttal a régió egyik legnagyobb birtokosát) is Bocskai táborában találjuk. Elsősorban katolikus tanácsadóinak (Thurzó és Homonnai mellett Rákóczi Lajos, Czobor Mihály, Melith Péter, Káthay Mihály stb.) befolyásával magyarázható, hogy a fejedelem – a közvélekedéssel szintén ellentétben – kezdetektől fogva mind a lutheránusok és kálvinisták, mind a katolikusok számára igényelte a szabad vallásgyakorlatot.

A dunántúli főrendek közül a református Batthyány Ferenc és Török István ugyanakkor tántoríthatatlanul kitartottak a katolikus Habsburgok oldalán. S nemcsak kitartottak, hanem fegyveres küzdelmet is folytattak: mégpedig a császári-királyi idegen (főként osztrák, német, vallon) és magyar zsoldos katonaság mellett saját magánhadaikkal és az általuk irányított végvárak őrségeivel harcoltak Bocskai magyar hajdúi és török–tatár csapatai ellen. Ezenkívül pedig még a rendiség megmaradt katonai intézményét, a nemesi felkelést (*insurrectio*) is bevetették a fejedelmi hadakkal szemben. Ezt a felső-magyarországi kerületben Bocskai is többször meghirdette.

Mindez 1605 nyarára összességében nem jelentett mást, mint a törvényes magyar király és a törökök által „*a magyar nép királyának*” tekintett fejedelem pártjára szakadt magyar rendek – különféle idegen csapatok támogatása – egymás elleni hadakozását. Ezzel a Bocskai-felkelés 1605 közepére rendi bel- és országos polgárháborúvá is vált. Hogy egyáltalán nem túlzás erről beszélni, azt Bocskai említett diplomatájának, Bocatius Jánosnak a szavai is igazolják. Ő az 1605 végi események kapcsán azt vetette papírra, hogy „*hőn óhajtott nyugalom válthatná fel ennek a már-már polgárháborúvá fajult háborúnak a viharait és megpróbáltatásait*”. Ezekre az esztendőkre visszatekintve, 1609-ben a Magyar Kamara is „*rettenetes bel- és polgárháború*”-ról beszélt. Miként 1600 és 1604 között Erdély lakói Basta generális idegen és magyar zsoldosaiban sem országegyesítőket láttak, úgy a Magyar Királyság politikai elitjének és lakosságának jó része sem (vagy csak részben) a rendi jogok és a vallásszabadság védelmezőjének tekintette az 1604-1605-ben török-tatár csapatokkal érkező magyar felkelőket.

Tanulságok: sikerek sorát hozó, ellentmondásos mozgalom

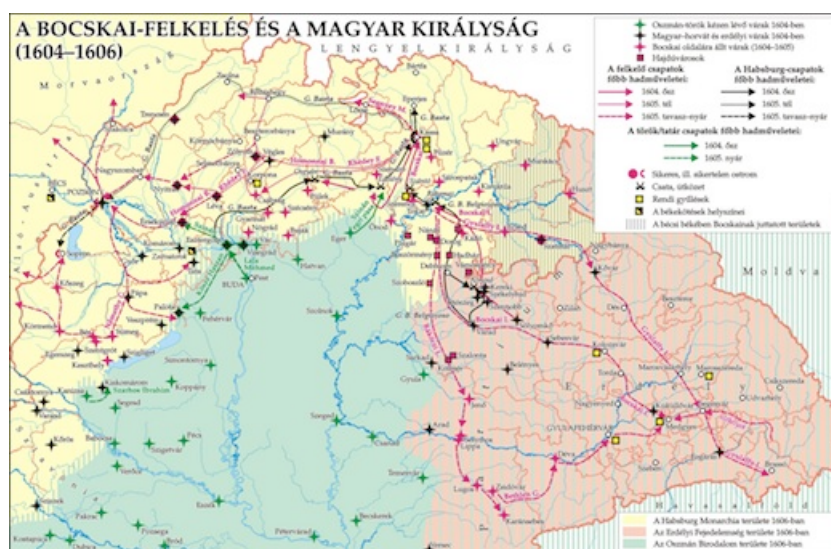
Az eddigi elképzelésekkel ellentétben a Magyar Királyság rendiségének nagyobb része tehát 1604-1606-ban nem kívánt szakítani a Habsburg Monarchiával, és nem támogatta Bocskai István szabadságharcnak véleményem szerint nem nevezhető mozgalmát. A sokrétű, többcélú és ellentmondásos felkelés ugyanis kedvező esetben is csupán egy, Erdély mellett részben Magyarországra is kiterjedő új, török vazallus (azaz messze nem független) magyar állam létrehozását hozhatta volna magával. Egy, a Habsburgoktól és az oszmánoktól egyaránt független magyar állam létrejöttének esélyei – a hosszú háború alatt pozícióikat tovább erősítő törökök erőfölénye miatt – reálisan tekintve sajnos igen messze voltak. Bocskai István mozgalma tehát – vitathatatlan Habsburg-ellenes volta és a vallásszabadságért vívott jogos küzdelem ellenére – sem tekinthető II. Rákóczi Ferenc függetlenségi harca vagy az 1848-49-es szabadságharc előzményének. Az eddigi leegyszerűsített és az utókorból visszavetített elképzelésekkel ellentétben ezeknél részben jóval kevesebb, részben viszont jóval sokszínűbb

mozgalom volt! Így helyesebb, ha a jövőben egyszerűen *Bocskai-felkelésnek* vagy *Bocskai István mozgalmának* nevezzük, és diákjainknak elmagyarázzuk a benne résztvevő különböző csoportok eltérő céljait, sikereit és kudarcait egyaránt.

A Bocskai-felkelés összességében arról is tanúskodik, hogy a Habsburg-udvar és a magyar politikai elit között a 16. században – a többszörös egymásrautaltság közepette és a kölcsönös lemondások dacára – igen szilárd kompromisszumrendszer jött létre. Többségük ugyanis tisztában volt a Magyar Királyság és Közép-Európa Habsburg tartományainak azon egymásrautaltságával, amelyet Illésházy István (Bocskai egyik legfőbb tanácsadója) a hajdúk sikerei közepette, 1605 júniusában éppen magának Bocskainak így fogalmazott meg: „*Nekem fejemben nem fér: ha ma kivönné is az császár kezét Magyarországból, mint köllene az tótországi [vagyis szlavóniai], Dunán túl és innen való végházakat eltartani.*”

Bár új kutatásaim alapján a Bocskai-felkelés nem tekinthető az első vagy az egyetlen győztes magyar szabadságharcnak, a sokrétű mozgalom – hangsúlyozandó – mégis számos igen komoly eredményt ért el, és teljes joggal van meghatározó helye a kora újkori magyar történelemben és a középkorai történelemtankönyvekben. Egyrészt: megvalósult Bocskai és Bethlen célja, Erdély „török oltalom” alá való visszahelyezése, és ezzel belső nyugalmanak biztosítása. Másrészt: a fejedelem talán legnagyobb történelmi tetteként kiváltságot adott mintegy tízezer hajdúnak, amelynek emlékét a hajdútelepülések mellett mind a mai napig őrzi Hajdú(-Bihar) megye neve. Harmadrészt: a Magyar Királyságban az 1608. évi pozsonyi országgyűlés törvényt alkotott a vallásszabadságról, amely még közép-európai összehasonlításban is igen komoly siker volt! De a Bocskait magyarországi vazallusukká tevő oszmánok is elégedettek lehettek, hiszen őket a felkelés a háború legválságosabb pillanatából segítette ki, majd nemcsak megerősítette Erdély feletti uralmukat, de 1605. október elején még Esztergom várát is újra kezükbe juttatta; nem is beszélve a hajdúkkal együtt magyar, osztrák és morva területeken szerzett hatalmas zsákmányról. S végül, ami a legkülönlegesebb: még a Bocskai ellen fegyveres harcot folytató magyar rendek is képesek voltak igen eredményesen kihasználni a felkelést 1605-1608-ban saját rendi pozícióik tetemes megerősítésére a Habsburg-udvarral szemben. Ennek köszönhetően a 17. század elején a Habsburg Monarchiában a Magyar Királyság bírt a legerősebb rendiséggel.

Ajánlott irodalom

- Balla Péter et al. (szerk.): *A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett anyaga*. Károli Gáspár Református Egyetem, Bp., 2006.
- Barta Gábor: Bocskai István felkelése és az erdélyi állam feltámadása. In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története*. I. köt. *A kezdetektől 1606-ig*. Akadémiai, Bp., 1986. 532–537.
- Benda Kálmán: *Bocskai István függetlenségi harca*. Művelt Nép, Bp., 1952.
- Benda Kálmán: *Bocskai István*. Századvég, Bp., 1993.
- Bényei Miklós (szerk.): *Bocskai és a hajdúk. Válogatott bibliográfia*. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtára, Debrecen, 2004.
- Czigány István (szerk.): *Bocskai és kora. Tanulmányok a Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója alkalmából*. Martin Opitz, Bp., 2005.
- Csonka Ferenc – Szakály Ferenc (szerk.): *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozásáról, 1605. november 11.* Európa, Bp., 1988.
- Dominkovits Péter: „Egy nemzetek lévén...” *A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején*. Martin Opitz, Bp., 2006.
- Etényi Nóra, G. – Horn Ildikó – Szabó Péter: *Koronás fejedelem. Bocskai István és kora*. General Press, Bp., 2006.
- Fábián Gyula: *A fejedelem hűségében. Bocskai István és hajdúi a nemzeti függetlenségért és a vallásszabadságért. Történelmi áttekintés*. Bocskai István Alapítvány – Református Egyházközség, Nagyszalonta, 2000.
- Horn Ildikó: Bocskai István fejedelem erdélyi politikusai. In: Balla Péter et al. (szerk.): *A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett anyaga*. Károli Gáspár Református Egyetem, Bp., 2006. 87–104.
- Horváth Zita (szerk.): *Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2008.
- Makkai László: A Bocskai-felkelés. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.) – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Magyarország története 1526–1686*. I. köt. Akadémiai, Bp., 1985. 709–773.
- Mód Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. Szikra, Bp., 1954.
- Nagy László: *A Bocskai-szabadságharc katonai története*. Akadémiai, Bp., 1961.
- Nagy László: *Egy szablyás magyar úr Genfben. (A sokarcú Bocskai István)*. Hajdúsági Múzeum – Polgármesteri Hivatal, Hajdúböszörmény, 2000.
- Nagy László (szerk.): *Iratok Bocskai István és kora történetéhez*. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat–Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 2005.
- Öze Sándor: Kétséges kétségek? Magyar romantika és Bocskai István? In: Horváth Zita (szerk.): *Tanulmányok Bocskai Istvánról. A 2006. április 22-én megrendezett konferencia előadásai*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2008. 205–226.
- Pálffy Géza: *Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604–1608)*. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 2009. [a *Századok* 143. (2009) 4. számának melléklete]
- Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária (szerk.): „*Frigy és békesség legyen...*” *A bécsi és a zsitvatoroki béke*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete – Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, Debrecen, 2006.
- Papp Sándor: Bocskai István török politikája a felkelés előestéjén. *Hadtörténelmi Közlemények* 117. (2004) 1198–1211.
- Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1990.
- Teszelszky, Kees: A Bocskai-korona mítosza. A koronázás körülményeinek leírása a fikció és a valóság tükrében. In: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás (szerk.): *Magyarország védelme – Európa védelme*. Dobó István Vármúzeum, Eger, 2006. 239–246.

Várkonyi Ágnes, R.: Bocskai, a közép-európai realista. In: Balla Péter et al. (szerk.): *A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett anyaga*. Károli Gáspár Református Egyetem, Bp., 2006. 5–27.